

کارنامه تاریخی ۱۲

اشکانیان ارمنستان
دکتر محمد ملکی

نشر پژواک کیوان

اشکانیان ارمنستان

دکتر محمد ملکی

ویراستاری و تولید: پژواک کیوان

طراح جلد: مهدی ربانی

چاپ و صحافی: پارت

نوبت چاپ: اول

شماره ثبت: ۹-۳۲۸۱۳-۰۹۳۱۷۴

سال نشر: ۱۳۹۸

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۷۶۲-۵-۲

قیمت: ۳۵۰۰۰۰ ریال

۱۰۰ کسبه

www.pjkeyvan.com

pjkeyvan@gmail.com

تهران: سپهبد قرنی، کوچه حقیقت‌طلب، شماره ۳، واحد ۲۶
تلفن: ۸۸۹۱۲۳۳۲۶ و ۸۸۸۰۴۲۴۹-۰۲۱؛ دورنگار: ۸۸۸۹۷۲۱۲-۰۲۱
همراه: ۰۹۱۲۸۱۴۱۰۳۳

سرشناسه	: ملکی، محمد، ۱۳۵۹ -
عنوان و نام پدیدآور	: اشکانیان ارمنستان / محمد ملکی
مشخصات نشر	: تهران، پژوهاک کیوان، ۱۳۹۷
مشخصات ظاهری	: ۲۳۶ مصور؛ ۱۴،۵×۲۱،۵ س م
فروست	: ۱۱۸. کارنامه تاریخی ۱۲
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۷۶۲-۵
وضعیت فهرست نویسی	: ف.
یادداشت	: ک-۱
یادداشت	: نمایه
موضوع	: ایران - تاریخ اشکانیان، ۲۴۹ پ.م.، ۲۲۶ م.
موضوع	: Iran—History—Parthians, 249 B. C.-226 A. D. تاریخ :
موضوع	: ایران -- تاریخ -- اشکانیان، ۲۴۹ پ.م. -- تأثیر ارمنستان :
موضوع	: Iran -- History -- Parthians, 249 B. C.-226 A. D. -- : influences Armenian
موضوع	: ایران -- تاریخ -- اشکانیان، ۲۴۹ پ.م. -- گهای روم :
موضوع	: Iran -- History -- Parthians, 249 B. C.-226 A. D. -- : .War With Roman
موضوع	: Armenia -- civilization -- Iraian influences :
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۷ الف ۵/م ۳۳۲/DSR
رده بندی دیویی	: ۹۵۵/۰۲
شماره کتاب شناسی ملی	: ۵۴۹۸۲۵۶

فهرست

۷	پیشگفتار
۱۳	منابع
۲۷	جغرافیای ارمنستان و پیشینه‌ی تاریخی آن
۵۹	شکل‌گیری سلسله‌ی اشکانیان ارمنستان در کشاکش ایران و روم: اسب و شاهنشاهی اشکانی
۱۱۳	جایگاه اشکانیان ارمنستان در روابط ایران و روم در قرن سوم میلادی
۱۴۱	اشکانیان ارمنستان در کشاکش عناصر داخلی و قدرت‌های خارجی
۱۶۹	ساختارهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ارمنستان در دوران اشکانیان ارمنستان
۱۹۹	نقشه
۲۰۵	سالشمار پادشاهان سلسله‌ی اشکانیان ارمنستان
۲۰۷	کتاب‌نامه
۲۱۱	Bibliography
۲۲۷	نمایه‌ها

پیش‌گفتار

ارمنستان به دلیل موقعیت جغرافیایی، نه تنها در معرض یورش‌های مردمان شمالی که از استپ‌های اوراسیایی هجوم می‌آورند، و در آنکه به دلیل حضور در جنوب دالان قفقاز، در مسیر قدرت‌های خاور نزدیک قرار داشت که سعی می‌کردند دریای سیاه یا سواحل دریای کاسپی را به تصرف در بیاورند، بلکه همین دلیل ارمنستان ناگزیر نقش مهمی در رقابت‌های میان قدرت‌های حاکم در آسیای کوچک و بزرگ و نیروهایی داشت که بر ایران و آسیای مرکزی اثر داشتند.

موقعیت استراتژیک ارمنستان در دوره‌ی شاهنشاهی هخامنشی، به دلیل سلطه‌ی کامل هخامنشیان بر این خطه، کم‌تر مورد توجه قرار گرفته است. ارزش ارمنستان در این دوره به وسیله‌ی خط سیر جاده‌ی شاهی، مشخص می‌شود. زیرا این جاده مهم تجاری-سیاسی، نه تنها ارمنستان و ایالات ارمنی واقع در بخش جنوبی دریاچه‌ی وان را تحت پوشش قرار می‌داد، بلکه زمینه‌ی فعال حضور ایرانیان در ارمنستان را فراهم می‌کرد. وجود جامعه‌ی مهاجرنشین که از طریق تراکم اسامی ایرانی و کاربرد خط آرامی در مکاتبات رسمی و در اسناد خصوصی و

اشکانیان ارمنستان

انتشار کیش و خدایان ایرانی به‌ویژه، آناهیتا، شاید به دلیل همین پیشینه‌ی روابط سیاسی و اجتماعی ایران با ارمنستان باشد که حتی پس از سقوط هخامنشیان، این منطقه توسط خاندان‌های ایرانی ارونتی و آرتاکسی، به‌عنوان وارث هخامنشیان تا آغاز قرن یکم میلادی اداره می‌شود. در این دوران، علی‌رغم نفوذ تفکر هلنیستی، ارمنستان کم و بیش از نفوذ سیاسی و فرهنگی ایران دور نمی‌ماند و به همین دلیل روم به‌عنوان وارث تفکر هلنیستی اقدام به سقوط خاندان آرتاکسی می‌کند و به رقابت با ایران بر سر ارمنستان می‌پردازد، اما شاهان اشکانی، هرگز ادعای نفوذ و حتی تسلط بر این سرزمین را در دوران حکومت خود رها نکردند.

اشکانیان در اهل سلطنت مهرداد دوم (۹۲/۱-۱۲۴/۳ پ.م.)، موفق می‌شوند حاکمیت خود را بر مناطق ارمنستان و میان‌رودان گسترش دهند. از طرفی امپراتوری روم از سرور پیش از میلاد، توانست حکومت خود را نه تنها به آسیای کوچک، بلکه به سراسر مدیترانه شرقی گسترش دهد. به همین دلیل ایران و روم هر یک به دنبال آن بودند که مورد حمایت خود را بر ارمنستان بنشانند و آن را دست‌نشانده یا تحت‌الحمایه خود سازند تا با تسلط بر آن، بر فلات کوهستانی و راه‌های تجاری مهمی که دنیای ملنی غرب را به جهان مزدیسناپی شرق مرتبط می‌ساخت و شاهراه تجاری شرق و غرب را میان‌رودان تسلط یابند.

هرچند که برخی از محققین، نخستین حضور ساسانی اشکانیان در ارمنستان را مربوط به تاج‌گذاری بی‌چون و چرا و بلامنازع وُتن، شاهنشاه اشکانی می‌دانند که از اوایل سال ۱۲ میلادی، به دلیل جانب‌داری از روم بر تخت و تخت ارمنستان دست یافت؛ اما حضور اشکانیان در ارمنستان به‌عنوان یک سلسه، مربوط به زمانی است که اشکانیان توانستند سلطه و سیطره‌ی قدرت خود را بر ارمنستان، پس از چندین دهه، کشاکش و جدال بین شاهنشاهان اشکانی و امپراتوران روم، در زمان فرمانروایی بلاش یکم شاهنشاه اشکانی و نرون امپراتور روم تثبیت کنند. شکل‌گیری اشکانیان ارمنستان، تنها معلول عوامل خارجی از جمله رقابت‌های ایران و روم بر سر این منطقه نبود، بلکه نقش اثرگذار اشراف ارمنستان نیز، که

اشکانیان ارمنستان

عمدتاً ایرانی تبار و خواهان یک حکومت به شیوه ایرانی بودند، می‌توان از مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری این سلسله به حساب آورد. زیرا اشراف ارمنستان یا ایرانی بودند و یا در گذشته حکومت به شیوه ایرانیان را تجربه کرده بودند و طبیعی بود که در درگیری‌های بین شاهنشاه بلاش یکم و نرون امپراتور روم، آن‌ها تا پیروزی کامل ایران، در کنار شاهنشاهی اشکانی بر ضد امپراتوری روم، به مبارزه ادامه دهند. علاوه بر این هنگامی که بلاش یکم به ارمنستان لشکر کشید و رهبران گرجی را وادار به فرار کرد، اشراف ارمنی، از آن‌جا که از گرجی‌ها دل خوشی نداشتند، دروازه‌های آرتاکساتا، پایتخت ارمنستان و تیگرانوکرت را به روی بلاش گشودند و تمامی ارمنستان سر به شورش او گذاشت. عدم مقاومت و مخالفت جمعیت بومی، نشان‌دهنده آن است که ارمنستان اشکانیان را بر رومی‌ها ترجیح می‌دادند، زیرا ارمنی‌ها از عملکرد رومی‌ها در ارمنستان به دلیل رقابت شاهان گرجی دست‌نشاندهی روم در ارمنستان و درگیری و زاع آن‌ها بر سر قدرت، خسته و رنجور شده بودند و روم را مسبب این نزاع می‌دانستند و به همین دلیل عواطف و پیوندهای دیرینه‌ی خود را متوجه اشکانیان می‌کردند. در این باره حق با ارمنی‌ها بود، زیرا ارمنستان از پادشاهی آرتاوازد دوم به بعد از تسلط با روم، بارها ضربه خورده بود در حالی که هیچ برخورد تندی از جانب اشکانیان متحمل نشده بود. به همین سبب ارمنی‌ها این بار سرنوشت خود و کشورشان را به رومی‌ها که وجه مشترکی با آنان نداشتند، گره نزدند و در جریان درگیری ایران و روم بر سر ارمنستان، جانب اشکانیان را گرفتند. با این پشتوانه، بلاش یکم اشکانی توانست با حمایت ناخاراهای ارمنی و پس از چندین نبرد با امپراتوری روم، برادرش تیرداد اشکانی را بر تخت ارمنستان بنشاند و آن را به تأیید ظاهری روم برساند. بهترین دلیل برای اثبات این مدعا آن است که رومی‌ها، هنگامی که به زور می‌توانستند بر ارمنستان دست پیدا کنند، بنا بر گزارش منابع، شهرهای آن را به دلیل جانب‌داری از اشکانیان به آتش می‌کشیدند و ارمنستان را میان متحدان خود، که همسایگان ارمنستان بودند، تقسیم می‌کردند تا مقاومت ارمنی‌ها را درهم بشکنند. با پیمان

اشکانیان ارمنستان

راندیا، که دست آورد اتحاد ارمنی‌ها و اشکانیان بود، رومیان سرانجام در نتیجه‌ی فشار اشکانیان پذیرفتند که ارمنستان باید توسط کسانی اداره شود که از دید تاریخی و آداب و رسوم، وجه مشترکی با آن‌ها داشته باشد. بنابراین، اشکانیان که با پافشاری و پایداری توانسته بودند به هر وسیله‌ی ممکن چه در جنگ و چه در گفت‌وگو و دیپلماسی بر رقیب خود، روم پیروز شوند، سرنوشت ملت ارمنی را در نتیجه‌ی توافق راندیا به دست گرفتند. رومی‌ها در نتیجه‌ی سیاست‌های تاشایست گذشته‌ی خود، که سال‌ها در مورد ارمنستان در پیش گرفته بودند، جایگاه خود را در نزد راندیا از دست دادند و در مقابل، ارمنیان اشکانیان را به‌عنوان حاکمان قانونی خود پذیرفتند.

پس از شکل‌گیری اشکانیان ارمنستان، پادشاهان نخستین اشکانی ارمنستان، به تقلید از ایران، نظام ساسانی استواری تأسیس کردند که بر پایه‌ی نظام ناخاراری استوار شده بود. موسی خرنوبل اقدامات بنیان‌گذار اشکانیان ارمنستان، درباره‌ی سازمان پادشاهی، بنیان‌گذاری ناخارانشین‌ها و نحوه‌ی اداره‌ی آن‌ها سخن می‌گوید، که همه به تقلید از دربار ایران صورت می‌گرفت. درگیری ایران و روم بر سر ارمنستان در طول قرن دوم، موجب شد اشکانیان ارمنستان، به‌خصوص اشراف ناخارای که از جنگ ایران و روم در سراسر قرن دوم میلادی، که مستقیم و غیرمستقیم به بهانه‌ی حل مسئله‌ی ارمنستان بر آنان حمل شده بود و دچار صدمات مالی و جانی فراوان و بی‌حاصلی شده بودند، حمایت از بلاش دوم، پادشاه اشکانی ارمنستان، سلسله اشکانیان ارمنستان را در روئی کنند تا شاید ارمنستان را از گزند نزاع بین ایران و روم که عمده‌تأثیر بر سر تعیین پادشاهی ارمنستان میان آن دو اتفاق می‌افتاد، حفظ کنند.

پس از سقوط شاهنشاهی اشکانی، گویی اشکانیان ارمنستان برای رهایی از جنگ ساسانیان و مقابله با سلطه آن‌ها، برخلاف دوران شاهنشاهی اشکانی، بیش از پیش به امپراتوری روم نزدیک و حتی با کشاندن جنگ به میان‌رودان شمالی و مادآتروپاتن، در همه‌ی جنگ‌های امپراتوری با شاهنشاهی ساسانی، به‌عنوان متحد

اشکانیان ارمنستان

روم ظاهر می‌شوند؛ به گونه‌ای که سرنوشت ارمنستان به پیروزی و شکست امپراتوری روم در مقابل شاهان ساسانی، گره می‌خورد. سرانجام شکست‌های پی‌درپی امپراتوری روم از ساسانیان، سرنوشت اشکانیان ارمنستان را برای چند دهه تسلیم بی‌چون و چرای ایران می‌کند.

نفوذ خاندان اشکانی در ارمنستان، امپراتوری روم را به سمت اتحاد با این خاندان می‌کشان؛ تا بتواند در آینده، از طریق آن‌ها در ارمنستان نفوذ کنند. در نهایت امپراتوری روم توانست به کمک و اتحاد با این خاندان، نه تنها خطر پیش‌روی ساسانیان را سد کند، بلکه به نفعی مهم ارمنستان و چندین ایالت از میان‌رودان شمالی دست یابد. اشکانیان از طریق اتحاد با امپراتوری روم توانستند در سال‌های پایانی قرن سوم میلادی، دوره زمام امور ارمنستان را در دست بگیرند. پایبندی ایران و روم به قرارداد نسبی که هر دو قدرت خارجی در سال‌های فرمانروایی تیرداد چهارم و سال‌های انانین پادشاه فرزندان خسرو، محترم شمره شده بودند، در اقدامات داخلی و خارجی تیرداد و خسرو مؤثر می‌افتد و می‌تواند با آرامش بر دشمنان داخلی و خارجی پیروز شوند. اما با پایان سلطنت خسرو به بعد، شاپور دوم به کمک اشراف ناخاراری بلندپایه‌ی ارمنی در ایران، توانست نفوذ خود را در ارمنستان به گونه‌ای افزایش دهد که هر زمان که اراده می‌کرد پادشاهی را خلع و پادشاهی دیگر از همان خاندان برمی‌گزیدند. در حقیقت هدف شاپور این بود که با کمک ناخارارها، ارمنستان را از اتحاد با امپراتوری روم باز دارد و با سپردن حکومت به خاندان اشکانی که مورد توجه ملت ارمنی بود، ارمنستان را در مسیر اتحاد با شاهنشاهی ساسانی نگاه دارد.

درگیری‌های میان پادشاه و ناخارارها در نیمه‌ی دوم قرن چهارم میلادی، منجر به نفوذ قدرت‌های خارجی و تقسیم ارمنستان میان ایران و روم شد که مقدمه‌ی سقوط اشکانیان ارمنستان را فراهم آورد. در این دوره اشراف ارمنستان به دو گروه تقسیم شدند، گروهی طرفدار ایران و گروهی پیرو امپراتوری روم که به

اشکانیان ارمنستان

دنبال ضدیت با پادشاهان اشکانی، آخرین ضربه را بر پیکر مقام سلطنت وارد کردند و حتی از دولت ایران خواستند تا به عمر اشکانیان ارمنستان خاتمه دهند. این کتاب پژوهشی درباره‌ی تاریخ اشکانیان ارمنستان است که پیش از این در قالب یک رساله‌ی پژوهشی، با راهنمایی استاد فاضلم جناب آقای دکتر روزبه زرین کوب در دانشگاه تهران در مقطع دکترای تخصصی، با داوری سرکار خانم دکتر ژاله آموزگار و جناب دکتر سیروس نصرالله‌زاده، با درجه عالی از آن دفاع شده است و بنابر توصیه برخی از اساتید این حوزه برای پر کردن شکاف تاریخی این دوره به جهت اهمیت تاریخ ارمنستان در ارتباط با تاریخ ایران در دوره‌ی اشکانی، با ساسانی و روابط آن‌ها با روم و بیزانس پس از پژوهش بیش‌تر در این باره به چاپ آن همت گماشتم. در این کتاب تلاش شده تاریخ این سلسله را از زمان شکل‌گیری تا سده ۷ میلادی به تفصیل مورد بررسی و تحلیل علمی قرار گیرد و در این میان نه تنها به زمینه‌ها و عوامل شکل‌گیری، دوام و حتی انحطاط و سقوط این سلسله توجه شود بلکه به نقش این سلسله در روابط بین ایران و روم نیز به تفصیل پرداخته شده است و در آن به تأثیرات محدودی به تأثیر اشکانیان بر سلسله مراتب سیاسی، اداری و طبقات اجتماعی و وسعت فرهنگی، دینی ارمنستان، در دوران فرمانروایی این سلسله، در قالب یک بحث سخن رفته است.